

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

2-ги арын ● 1983 ч. апрель 6

Совет композитор В. И. Мураделинц
төрүттүнгенинен бээр 75 чыл болганына

ЧУРУКТА: СССР-иниң улустун артизи В. И. Мурадели.
СЭТА-нын фотохроникасы.

Өг-бүлө болгаш келир үениң кижизи

КАНДЫГ-ДАА БЕЛЕКТЕН АРТЫК

Бо чылдың март 1-де пар-
латтыгын «Шымда» «Өг-бүлө»
болгаш келир үениң кижизи»
деп чүүлге хамаарыштыр са-
налымны илдердиксидим.
Өг-бүлө туткан аныктарга
эң үпелгил белек — чурттаар
чер-биле хандылары деп бо-
лаар мен. Ол — кандыг-даа
белектен артык. Оран-бажы-
ны чок болганда чамдык
өг-бүлелер ада-незиниң, дор-
гүл-төрелдериниң бажына-
ры кезип чурттап чуртулар.
Ол чактерини чүте Мөңгүн.

Тайга районун девискорин-
ден беэни көрүп болур.
Бир-бир бажынар кезип
чоруурга, уруттар кижизиди-
гезинге багыт салдырар боюн,
харын чүте ол эвес, ол-бо
дигин бээр таарымча чок
чүгүлдер тургустунуң көзү
база болур.
Өмү ээни-биле өг-бүлө тут-
канымстан бээр ийн чыл
ажып турар, кыстыг бис.
Бажың дугайын чугаалай бер-
геним таварылга эвес. Мынча-
га дээр чурттаар чер дээр

М. ХЕРТЕК,
Мөңгүн-Тайга район.

БАЙЫРЛАЛ БОЛУП АРТАР

Өг-бүлө болгаш куда эртин-
териниң дугайында «Шым»
солунда парлаттыштыр турар
чагааларын, ол талазы-биле
бизилчилерин санап-оонам
эске эш-өөр-биле калы дегип,
чүгүлдүгүчү турар мен.

Куда — өг-бүлө туткан оол,
кыска, оон чок кижилеринге,
дөргүл-төрелдеринге байыр-
лаал. Ол хүн мараң, чымдар
солун эрте-даа, өг-бүлө ту-
дуп, бодылашканын хуңу
кезде ол өг-бүлениң нини
байырлаал болуп артар. Ын-
дыг болганда, оол биле кыс-
тың куда хуңу сагыш-сет-
киге чүте эң чараш, чок

талазы-биле мөңгөде артын
каар кылдыр эртерин кү-
зөңчиг.
Чамдык кудаларың эртин
турарың дынаарга, сагышпа
четнес, харын-даа бөлүк ара-
галашкычтыг шилчөөн боор.
Чакыт эвес, ол күзөңчиг эвес
түшкөлдөргүл-дүл болуулар
болбай. Оон мыңай база бир
мындагы, чогуң куданың бе-
леткелиге, кудыга-даа хама-
рышпас бөлүк арагалашкыч
үнер чүе бар. Ол — уругуң
айтарың. Оолдун ада-нези,
азы чок дөргүл-төрелдери
уруг айтарың, оон ада-де-
зинге хей аш-чөмүгү, хаар-

жак-хааржаа-биле арагалыг
баар апарган. Мен аяда бо-
дум хуумда таарымчас мен.
Чогуң оң ажың чүл? База-
ла арагалашкыч болуп бол-
гай. Огулусу, кымыс бот-
тарын тыпчып, өг-бүлө ту-
дуп шыдаар бис дей дугу-
жуп шилчирген алаң бол-
ганга, кудашкылар харыла-
жып, чок тавыктың, куданы
солун, хөгүлү кылдыр канчаар
эрттерге экил дөрөң дугу-
жуп, сүмөскери чугула деп
болаар мен.

Ш. САЛЧАК,
Кызыл хоорай.

ЧОННУҢ КАДЫЫ ДЭЭШ

Коммунисттик партия, Совет чы-
аак чурттагыч чон-
нуң кадымын дугайында доктаамал сагыш салып
кеген. Моңг тодаргай херечин СЭКП Топ Комите-
динин, СССР-иниң Министрлер Чөвүлелиниң чоңуң
кадымын камгалаарының дугайында тускай доктаа-
ларны хүлөп ап келгени болур.

Чоннуң кадымын камгалаарың экижидер талазы-
биле доктааларың күсөлдөп дээр ээсин эвес
ажыкларын чорууду турары билдирер. Бистин шта-
ттай дандар корреспондентинге И. Келлик-Сенги
Улуг-Хем районун кол эмчин Армы-оол Түлүшениң
Балган-биле чоңоң чаа ужурашкан, маңа хама-
рыштыр чугаалай бээр дилээн.

Районунуң партия, совет ор-
ганының улустугунамын-
биле көзүңнү чурттагычтарын
медицина талазы-биле хан-
дыларының чамдык ажыла-
ры кылдырган. Маңа хама-
рыштыр районунуң топ эмне-
гезинде, үчүстөк эмнегеле-
ринде база көрү суураалар
медицина пунктуларында
ажыл хайнымшыкын. Ра-
йонунуң ажал-агымын кол
улаанымшыкын маң, чер
ажылдыт. Чурттагыч чоннуң
80 аягы хуузу көздө.

Районда нийн үчүстөк эм-
негез, 14 медпункт ажал-
ды турар. Ынчаптан меди-
цина хандырылганың кол
улаанымшыкын көздөң
ажыл-шчилериниң кадымын
камгалай, санитар-профлак-
тивтиг ажыла пропата-
ларынча улаангылар. Ра-
йон поликлинказында мал-
чыларын элечек чоңаа ху-
луп алыр чуртукчулар.
Оларын тускай эмче хүлөп
ап турар. Район девискор-
инде 192 мал хандырылгы
643 малчын ажылап турар.
1982 чылдың дугузуна
фельдшерлер малчын бүт-
түп 14 катан барган. А
комплексинг эмчи брига-
лары малчылар коданарын-
че 12 удаа үтүкшүктерин

Арыг-Уурун, Торгалыгын
үчүстөк эмнегелери (эрге-
лекчилери К. Дотте, Б. Бал-
чий) олар организастыг чо-
рудуң келген.

Амгы үеде районда мал
солдашкыны массалыг чо-
руп турар. Чамдык коданар-
да хой солдашкыны ала-
талган. Малчыларын мун-
диг чымчытыр ажал-ижиңиң
үзүңдө оларын кадымын
байдалычче оңа иңгөйгөй
салыры медицина ажылда-
чыларының кол сорулгасы
болур. Бо талазы-биле чам-
дык ажылдар кылдынып тур-
ар, ажалдык кылдынып ам-
даа барын шүгүмчүлөк бө-
бүлө көр херек.

Моханизаторларын, саа-
чыларын, малчыларын, сан-
маччыларын өй-шанаа эм-
чиге шилчирт, реттен эр-
теринче советтарын уду-
тукчулар улуг иңгөйгөй
саам турбунче, чамдык уду-
тукчулар чүте ажал, илаң
болаат үк ажыктынар
эмчи шилчиртгези эртер-
пей, ажылдадыр тавары-
галар бар.

СЭКП Топ Комитетиниң
май, ноябрь (1982 ч.) Пла-
нуларын шилчирткери,
чуртка Аш-чөм програм-
маны амдыралга боттанды-
ры-биле холбаштыр көздөң
ажыл-шчилериниң культу-
ра амдыралын экижидериниң
бир чугула айтырың—чоннуң
медицина хандырылганын
улу-биле хамаарыг дөрөң
бистин районун медицина
ажылдачылар ханы-биле
билп турарлар. Ажыла бар
четистерин дыйың чылдыр
дөң бүт-дө хемчелерин
алып бис.

ОРУККА ШИМЧЭЭШКИНИН ДҮРҮМНЕРИ

(Эгең №№ 39, 44, 53, 58, 67
«Шымда»).

5. Орук демдегээшкени
Оруктуң (кудучуң) ма-
шина чоруур кезинде, бор-
дюрларда болгаш оруктуң өс-
ке-даа элементтеринде, орук
дерилгелеринде шугунар, би-
жилгелер болгаш өске-даа
чүгүлдер демдегээшкениге ха-
маарыш. Ындыг демдегээш-
кенин орук дерилгелериниң
хемчээл азы оруктуң уг-
шын айтып турар.

5.1. Оруктуң (кудучуң) ма-
шина чоруур кезинде, бор-
дюрларда болгаш оруктуң өс-
ке-даа элементтеринде, орук
дерилгелеринде шугунар, би-
жилгелер болгаш өске-даа
чүгүлдер демдегээшкениге ха-
маарыш. Ындыг демдегээш-
кенин орук дерилгелериниң
хемчээл азы оруктуң уг-
шын айтып турар.

Демдегээшкенин гори-
зонталдыг болгаш верти-
калдыг кылдыр аныгалаар, а
ол иштак оларын орук де-
менттери азы шугунар-биле
кады-даа ажалдап болур.
5.2. Горизонталдыг шы-
гыларын оруктуң чоруур ке-
зеңге ажалдап алаар аң-оң-
де, өскөлдөр 1.4.10 бол-
гаш 1.17 демделген шыл-
галарын сарыг өң-биле дем-
делеп буудур.

Вертикалдыг шылгаларын
бордюрларга, оруктарына
болгаш орук дерилгелеринге
өске-даа элементтеринге
ажылгаар болгаш аң-оң-
де оңдуг дилдиктерин ала-
лаштыр көргүзүп каан болур.
5.3. Горизонталдыг дем-
делгээшкени дараазыла
чүгүлдер хамаарыш: тран-

спорт аймааның орукка уду-
редир атаманың дилдикте-
рин болгаш оруктуң аным-
дыг үчүстөктериниң кызы-
гаарын ажылаар; утку-
тур кел чоруур транспорт-
биле үскөдөңиңиң бол-
дурбазы-биле болгаш утку-
тур кел чыдар шимчээшкени-
ниң дилдиктерингези үнериң
хорун турарын көргүзүңге
ажылап турар.

1.1 — Шимчээшкени чамгыс
таламы үчүң ийн азы ош
хой дилдиктеринде, орук-
туң машина чоруур кезинде
кызыгаарын демдегээр; хой-
ниңиңиң ажалдамыла тран-
спортту тургузарыга дил-
диктерин болгаш аңаа орук-
тарын машина чоруур ке-
зеңин кырын демдегээр,
оруктуң чоруур кезинде ол-
че кирери хорутлуг үчүстөк-
тарын кызыгаарын демде-
гээр; транспорттуң турар че-
реңиң кызыгаарын демде-
гээр.

1.2 (тулук калбак узун шугу-
му) — автоматизирал-
дарла оруктуң чоруур кези-
нин кылдыгыларын демдектен
көргүскен.
1.3 — дөң болгаш оң-даа
хей шимчээшкени дилдикте-
рингиз оруктарга уду-редир
улаанымшыкын шимчээш-
кениң агымын ийн калбак че-
регешкен узун шугу-биле
аныгалап. Шийгиңиң кыры-
биле каржың эртерин хорап.
1.4 — доңдарын хорап
көргүскен (бот тускайлаң азы

«Доктаары хоругу» деп
3.27 демдектинге ажалгаар
болгаш бордюр даштарың
кырынга азы оруктуң чоруур
кезеңин кырынга демде-
гээр).

1.5 — ийн болгаш үш дил-
диктерингиз оруктарга уду-
редир улаанымшыкын тран-
спорт шимчээшкениң агы-
мын аныгалай демдегээр,
чамгыс дай улаанымшыкын
шимчээшкени ийн болгаш
оң-даа хой дилдиктеринде
демдегээр шимчээшкениң
кызыгаарларын көр-
гүскен.

1.6 (чоңушалаарың шугу-
му үчүстөктерин шугу, оон
агымынча узуну аразын
хемчээлден үш катан узуг).
1.7 (кыска шийгаларың
үчүстөктерин шугу болгаш
аразы кезе деп болза) — орук
бездириниң шилчеге шим-
чээшкениң дилдиктерин
көргүскен.

1.8 (кабак узуктуң шугу-
му) — тормозтар азы дүге-
лелер дилдиктеринде
оруктуң машина эртер кол
кезеңин аразын чарып ту-
рар.
1.9 — шимчээшкениң ула-
нымшыкын дүңдүл дил-
дикте өскөлдөр болуп ула-
нымшыкын дилдиктериниң
кызыгаарын көргүскен.
1.10 — транспорт аймаан аңаа
тургузарын хораптын көр-
гөң (бот-тускайлаң азы «Ту-
рар хоругу» деп 3.28 де-
мдектинге ажалгаар болгаш
бордюр даштарың кырынга
азы оруктуң транспорт чо-
руур кезиниң кырынга дем-
дегээр).

1.11 — ууур-дөң азы чер-
гештир чоруу турар тран-
спорт шимчээшкенин агы-
мын, чамдыкта чүте чамгыс
дилдиктерин маңыр кылдып,
оон эртерин чөмчөөрөн ту-
рар.
1.12 (доктаар шугу) дээр-
ге, светорфун (башкарың
чымын) мөзүлө доңдарын
айтып турда азы «Доктаары
шугу» чоруу хоругуна
деп 2.5 демдектинге, чола-
чың доңдар черин айт-
кан.
1.13 — каржыр орукка тран-
спорттуң мурнап эртерин,
оон хайлап бээр-биле, хер-
ек апарганда чолаачың
доктаар черин демдегээр
айтып.
1.14, 1.15 («Эбрас») — чады
кижидер эртер чер.
1.16 — дөң шийгалар-биле
чады кижилериниң шимчээш-
кениң узун узун соңулар-
биле айтп көргүскен.
1.17 — оруктуң транспорт
чоруур кезин чады-терге
оруктуң каржыр эртерин
көргүскен.
1.18 — такса болгаш инти-
ниң ажалдамыла транспорт
аймааның доңдар черин са-
рыг өң-биле көргүскен.
1.19 — бөдүргө чөмчөөрөн
каан шимчээшкениң дил-
диктерингиз доңдар черин
айтып турар (бот-тус-
кайлаң ажылаар, азы
5.8.1.5.8.2 демдектиниң бары-
мдаалаар); каржыр, солчуң ке-
жер оруктарың, ортуңда
булунар-биле үлөтүңгөн
азы калкан чогуңда эң алаң
эртерин хорутлуг дөң калбак

МОСКВА. Москаның Курчунуң В. Су-
риков аттыг урун чуртлаа институтун
чамдык чурк мастерскаланың СССР-иниң
улустун чуркчузу профессор И. Газа-
нов 6 чыл дугузуна, узуртук келген.
Келир үениң мергендилгиз чуркчуларын
ол мастерскал ооредип, кижизиди ту-

рар. Мастерскалның баштайгы дооукчу-
лары келир чамын чурттуң ийн-бүрү
райондарына барып ажылап эгээр.
ЧУРУКТА: чурк мастерскаланда ки-
чээл үзүлде.
В. МАСТЮКОВТУҢ фотоу,
СЭТА-нын фотохроникасы.

БАЖЫҢ АЖЫЛЫНГА СҮМЕЛЕР

Доңган картофалды соок
сугта сун тургаш эргизип
алар. Элең каң шак болган
соонда, ону доң катталдыр
шына бээр. Ол сунту тоңокш,
хей эвес дус катган сунту
аар, доң соонда дус сунту
чинчиге, ногааларын эргизип
ап болур.

Бир эвес хайндыларда суг-
же хей эвес укус кулаунар
болза, эрг картофалды кек-
кок доңаар тымылаас.
Бир эвес балыкты хей дус
алдырген соок сугта аштар
болза, оон балыктың чыды
чөдөр.
Бир эвес балыкты хаарып
мурнуңда сун илтинге туду-
кан, оон соонда далаңга бо-
ропкан, эңг үнүш үзүңге

хайндылар, оон башка «С»
тамын эвөөңгө каар. Бир
эвес хайндылар мун үш
пак иштилде турар болза,
витаминының хемчээли
ийн катан эвөөңгө. Ынчап-
тан чамдык кижилер нога-
зы мунуң ийн хонукта сун
четир кылдыр хайндылар
ил турарын шын эвес. Соң-
биле болгаш далазында те-
минигт ногаалар, кара
мунуң ийн-хунг четир
кылдыр кылган, оон чаа мун-
у картофал, шинап, чочак,
тараа болгаш өске-даа продук-
туларын немей каан турган,
белени-биле хайндыларын бо-
лур.

Ногаалар-биле кылдыр мун.
нү столга салыр деп турган

Редатор В. С. ПАРАВИН.

ЧАРЛАЛДАР

Апрель 10-да хөгжүм-шин
театрына күрүнени
САЯН
ансамблиниң концерти болур.

Билеттерни филармонияда
болгаш «Саян» универмага
садып турар.

«ЫРЛААР ЧҮРЕКТЕР»
вокал-инструменталдыг ансам-
блдин концерти оон дашы-
кыже үңгени-биле холбаштыр
болбайы чарлаң тур.

АПРЕЛЬ 6-ДА
«НАЙРАЛ»: «Аяла айым-
ды эртерингиз» 9.30,
11.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40
(улаңган), 21.00 шаңтарла.
«ПОНЕР»: «Ала-Бабаның
болгаш дөңгө эртерингиз-
ниң ужураалары» (2 серия)
9.30, 14.40 шаңтарла.

«КАА-ХЕМ»: «Мөңгүлөчөк
күзүлдин мунукчу» 14.00,
15.50, 17.40, 19.30 шаңтарла.

Республикага шокор булут-
тар, хар чабас. Хүндүс 1
градус сооктан 4 градус чедир
чылдыр, чамдык черлерге
4-9 градус чылдыр.

АПРЕЛЬ 6-ДА
«НАЙРАЛ»: «Аяла айым-
ды эртерингиз» 9.30,
11.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40
(улаңган), 21.00 шаңтарла.
«ПОНЕР»: «Ала-Бабаның
болгаш дөңгө эртерингиз-
ниң ужураалары» (2 серия)
9.30, 14.40 шаңтарла.

«КАА-ХЕМ»: «Мөңгүлөчөк
күзүлдин мунукчу» 14.00,
15.50, 17.40, 19.30 шаңтарла.

Республикага шокор булут-
тар, хар чабас. Хүндүс 1
градус сооктан 4 градус чедир
чылдыр, чамдык черлерге
4-9 градус чылдыр.

АПРЕЛЬ 6-ДА
«НАЙРАЛ»: «Аяла айым-
ды эртерингиз» 9.30,
11.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40
(улаңган), 21.00 шаңтарла.
«ПОНЕР»: «Ала-Бабаның
болгаш дөңгө эртерингиз-
ниң ужураалары» (2 серия)
9.30, 14.40 шаңтарла.

«КАА-ХЕМ»: «Мөңгүлөчөк
күзүлдин мунукчу» 14.00,
15.50, 17.40, 19.30 шаңтарла.

СОНУУРГАКТАРГА

ХООЧУННУҢ СОНУУРГАЛЫ

Пештаны деп олово кун-
уртун санаторийиниң
бизириниң ажалдакчыны
Алово Юртың бир конуур-
галы бар. Менюларын ол кон-
ликилал турар. Бескең а-
ды чыл дугузуна Европ-
ны, Индияны, Кыдаттын
болгаш Японияны рестор-
варын болгаш кафедр-
нын беш чүс аягы менуун
чым четтирген. Юртын
мергенжиге — ошмант.
Меню профессия болгаш төө,
гү талазы-биле ужу-дузалыг
дүл ол санап турар.
Хоочун ошмант чоокта

Кызыгар шериглер «Ф»
рейтор Г. Воронин биле аңаа
дайычмы Б. Козыкин элечек-
де журнмалашканын доо-
аун турда, хеп-хенертен харым
гүлү-биле катат хаара улу-
гт халып келген. Доңдир
чүл-даа көзүбестөөн. Кызы-
гааржылар оларымчалыг бо-
лур чоруун бичи-даа кош-
катпайн. хайгаарың улам
күштелдирген. Хүндүс далай
мугулурунга балыкчылар
чоранып олар эсерленер.
инчангап кичөөгөйи кылар
улаңдырлар. Оларын из-
рааланып шын болган. Далай-
га шуугал улам дөңдөң,
улаң доң хорутуң чоруткан,
балыкчыларын ажал далайың
алгаш чоруткан.

КАМГАЛАП АЛГАН

Кызыгар шериниң аста-
на начальнигыне илдеп,
кызыгаржыларын бир бо-
лур катар биле далайың ү-
лөң. Бастава начальнигы
чөгүлде балык алауңуңе
болгаш колок баштар че-
ринге база дорап дымчылган.
Оон база-ла айымга тала-
зыкчыларын камгалаары-
биле суднолар чоруткан.
Балыкчыларын турганын
жоку далайга келгеш чарып,
буступ эгээр. Доңдир
чүл-даа көзүбестөөн, ол кадыңда
кекээ дүжүп, имиртөөңгө э-
гээр. Ынчаа-даа кызыгар-

жылар одуң чырыдып, медо-
зип борбашаа, канчап-даа
турган балыкчыларга дузаны
чарыгың бээр.
Ындыр чол болгонда кызы-
гааржылар балыкчыларга чо-
гуу дузаны чедирген — олар-
ын шугузуң эрик кырыңче
үзүңгөн.

Тодаргай хемчелерин ап
турган, айымга таварыш-
аң балыкчыларын тынш алган
доң Оюкч оюканын кызы-
гааржыларын балыкчыларын
он өг-бүлелер өөрүң-чет-
тиргенин илдерген.

Европа кубогу дээр маргы-
лаа, 17.25 — Документалдыг
фильмдер, 18.00 — «Ажык кы-
чээ», Школачыларга дамчы-
дыла, 18.30 — Бөгүн делегей-
де, 18.45 — Эртем болган амы-
дылар, 19.15 — Балет артист-
териниң концерти, 19.40 — «Вер-
тикалдыг чарыш», Уран-чечен
театрының, 2-ги серия, 20.45 —
21.00 — Чапар, 21.35 — «В. В.
Нежданованың бакының»,
22.55 — 23.15 — Бөгүн делегей-
де, ИНИТИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН
12.00 — Немц дил, 12.25 —
Тоогу, 8-иң класс, Н. Г. Чер-

чаштар, 20.15 — Украинаның
бот-тымыгы уран чүл кон-
церттериниң концерти,
20.30 — Моточарыкка Европа
чемпионады, 21.00 — «Уе»,
21.35 — 23.20 — «Кийи төртү-
түңгө», Уран-чечен филм.

18.15 — «Архип Лыжко», До-
кументалдыг филм, 18.30 —
«Култура болгаш амдылар»,
19.00 — Киножурнал, 19.10 —
«Аяла төвү», 19.40 — Теле-
дөөлөр, 19.55 — Чарлалдар,
МОСКВАДАН
20.00 — «Тамчытыг удуңар,

ЧҮС ХАРЛЫГ ТЕЛЕФОН

«Чехословакияның телефону
чүс харлыг» деп дөңгө
Праганың Национал техник-
тик музейиниң эң солун кези
болур. Баштайгы телефон ко-
парыдылган болгаш хоз ко-
мунаторундан амгы телефон,
нарга, приборларга болгаш
дерилгелерге чедир харылаа
техниказынын сайзыралынын
тоогу-биле көрүкчүлери ол
таштыгып турар. Телефо-
нарын, оларынч дөңгө-херек-
селдерин «Тесла» катты-
жымшыканының заводтары
бүдүрүп турар. Чыжээ, Прага-
да эң баштайгы телефон-бизе
чугаа 1881 чылдын май 25-де
болган, баштайгы телефон
четикиниң телефон дөңгө-
ге 95 абонентиниң бүртүк-
лүн 1883 чылда чоруткан.
(ПМА).

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 6-ДА
БИРИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН
8.00 — «Уе», 8.40 — Эртемга
гимнастика, 8.55 — Чамчылар-
ның чогаалдыгалары, 9.25 —
«Вертикалдыг чарыш», Уран-
чечен телефилм, 1-ги серия,
10.30 — «Кийи ала-чорукту-
ларын күлүзү, 11.30 — Теле-
мөдөөлөр.
КЫЗЫЛДАН
11.35 — «Орус дылды өөр-
ниң тур бис», 18-иң телеки-
чээл, 11.50 — 15.20 — Чапар,
МОСКВАДАН
15.20 — Телемөдөөлөр, 15.40 —
Доку